
*BÉRCES EDIT***Egy őstörténet-kutató emlékére****Czeglédy Károly pályaképe
(1914-1996)**

December huszonegyedikén ünnepelné nyolcvanötödik születésnapját Czeglédy Károly, a magyar orientalisztika kiváló tudósa, aki több mint négy évtizeden át vezette az ELTE Ségi Filológiai és Arab Tanszékét. Kettős hivatást töltött be: tanárként művelte a sémi összehasonlító nyelvészetet, képezte az arabisztikai kutatók új nemzedékét, és sokoldalú tudományos munkájával hozzájárult a magyar őstörténet forrásainak megismertetéséhez, majd az egész első évezredi eurázsiai steppezóna történetének feltárásához. A szakirodalom a világ legnagyobb steppe-szakértőjét tiszteli személyében.

Czeglédy Károly ősi református teológus család ötödik gyermekeként látja meg a napvilágot. Nem születetik csodagyereknek, mint a világszerte elismert elődje, Goldziher Ignác. Ellenkezőleg, a családi hagyomány azt tartja róla, hogy nagy aggodalmat okoz szüleinek, hároméves koráig nem szólal meg, majd váratlanul hibátlanul, kerek mondatokban kezd beszélni. Később aztán egyike lesz a legtöbb nyelvet ismerő magyar tudósoknak. Apja, a bibliafordító Czeglédy Sándor, a kiváló tudós és lelkész példája egy életre meghatározó a családban felnövekvő ifjú generáció számára: az apától vehetik át a gyerekek a tudomány tiszteletét, a bibliai tanulmányok iránti érdeklődést, a munka szeretetét és azt a bölcs életszemléletet, amely a történelem súlyos sorsfordulóiban is erőt, tartást ad a tartalmas élethez.

A család hagyományait követve Czeglédy Károly fivéreivel, Sándorral és Istvánnal együtt teológusi pályára készül. Elemi és középiskolába Győrött, később Cegléden jár, majd 1932-ben a Debreceni Egyetemen kezdi meg teológiai és nyelvészeti tanulmányait. Érdeklődésének fő tárgya a sémi filológia, ezen belül is a régi sémi nyelvek: a héber és az asszír-babilóniai érdekli.

Hamarosan külföldi ösztöndíjat kap, így teológiai tanulmányait 1934-35-ben Belfastban, majd 1936-39-ben Utrechtben folytathatja, ahol elvégzi az arab szakot is. Utrechtben 1939 szeptember elsejére tűzik ki doktori címének megszerzését. A hatóságok azonban mint hadköteles fiatalembert azokban a

napokban már nem engedik ki az országból, viszont felvételt nyer a Budapesti Egyetem Bölcsészeti Karára és az Eötvös Kollégiumba kerül. Ebben az évben, 1940-ben Budapesten védi meg nyelvészeti doktorátusát *A zöngés veláris spiráns az ugariti sémi feliratokban* címmel. Ezután még sikerül egy évet a Bécsi Egyetemen ösztöndíjasként eltöltenie 1941-42-ben, ahol a Bölcsészkaron keleti nyelvészetet és orosz nyelvet tanul, valamint Hans von Mzik irányításával az arab földrajzirodalomban mélyed el. Ekkor kezd foglalkozni a magyar őstörténet problémáival, és ez a téma mindvégig meghatározza tudományos kutatásainak irányát.

Czeglédy Károly tudományos munkásságának alakulásában meghatározó szerepet játszik a magyar őstörténet-kutatás két markáns egyénisége: Németh Gyula professzor, a budapesti Pázmány Péter Egyetem professzora és Ligeti Lajos akadémikus. Németh Gyula, a Turkológiai Tanszék vezetője a magyar őstörténet szempontjából kulcsfontosságú bolgár-török nyelv tanulmányozására ösztönzi a fiatal kutatót, majd 1942-ben fölkéri hogy az 1931 óta szünetelő sémi tanszéket, az elárvult, de világszerte híres Goldziher-katedrát újraélessze, Ligeti Lajos pedig egy 1943-ban publikált *A magyarság őstörténete* című monográfiájához három téma kidolgozásával bízta meg.

Néhány szó a Sémi-Arab Tanszék előzményeiről: sémi filológia már a középkortól létezik Magyarországon, az arabisztika megalapítása pedig Goldziher Ignác (1850-1921) nevéhez fűződik. Goldziher Ignác, az egykori csodagyerek, aki miniszteri engedéllyel 15 éves korában érettségizett, s Németországban, August Fleischer professzornál tanult, 21 éves korára már egyetemi magántanár volt. Huszonhárom évesen a Bécsi Tudományos Akadémia Sitzungsbericht-jében publikált. Goldziher Ignácot az iszlámkutatás első magyar képviselőjeként tartják számon. Élete során óriási tudományos anyagot gyűjtött össze, ő azonban a magyarok és a török népek mohamedán forrásaival még nem foglalkozott. Utóda, Kmoskó Mihály (1876-1931) 1923 és 1931 között vezette a Sémi Filológiai Tanszéket. Kmoskó Mihály már a szír filológia nemzetközileg is elismert képviselője volt, amikor érdeklődése a mohamedán és szír írók török és magyar vonatkozású tudósításai felé fordult, és élete végéig ezek felkutatásán, fordításán, kommentálásán dolgozott. *Góg és Magóg népei* címmel az ősmagyarokról, valamint a török népekről óriási anyagot gyűjtött össze. Halála megakadályozta abban, hogy nagy terjedelmű, javarészt nyomdakész műveit kiadhassa. Czeglédy e kéziratok rendezését, tartalmi ismertetését később az Acta Orientalia 1954. évi kötetében végezte el (IV. 19-91).

Németh Gyula professzor jó érzékkel választja Kmoskó Mihály utódjaként Czeglédy Károlyt, aki 1942-ben mint előadó indítja újra a sémi nyelvek

oktatását. Ekkor még segédlelkészi állást tölt be Cegléden és vonattal jár Budapestre az egyetemi előadásai megtartására. 1946-ban magántanári képesítést szerez és 1948-tól docenssé nevezik ki, lemond lelkészi állásáról és a fővárosba költözik. Mint egyetemi tanár 1960-tól vezeti a tanszéket 1985-ig, nyugdíjba vonulásáig. A Sémii-Arab Filológiai Tanszék Czeglédy vezetésével újra virágkorát éli. A professzor azon fáradozik, hogy minden hallgatója kijusson legalább egy féléves közel-keleti tanulmányútra. Aki arabisztikával foglalkozik Magyarországon, az mind Czeglédy tanítványa és számuk ma már nem kevés, például: Chrudinák Alajos, Schütz Ödön, Komoróczy Géza.

Szólnunk kell arról a családi háttérrel, amely egy életre szólóan biztosítja számára a nyugodt munkavégzést. Felesége, Katalin orvostudományi tanulmányit szakítja félbe házasságkötésükkor, 1949-ben. Két gyereket nevelnek föl. Fiuk orvos, lányuk gyógytornász. Kati egész életét férje zavartalan munkavégzése támogatásának szenteli, s teszi ezt derűvel, szeretettel. Kivételes intelligenciájával követi férje tudományos előrehaladását. Mindvégig mellette van, élete végén lelkiismeretesen gondozza súlyos betegségének másfél évében is. A legkritikusabb napokban sem engedi kórházba vinni, fiával együtt ápolja az utolsó órákban is, majd ő zárja le tudós férje szemét.

Czeglédynek különös szerencséje volt, mert nem csak a családja, hanem a magyar tudomány legkiemelkedőbb személyiségei támogatták pályája során. Elsősorban fölfedezője, Németh Gyula professzor, a magyar őstörténet apostola nyújtott neki baráti segítséget és mutatott irányt szakmai fejlődésének, vele együtt örült munkája sikereinek.

Pais Dezső nyelvészprofesszorról pedig elmondhatja, hogy az volt számára "...aki harminc év alatt meg nem szűnő érdeklődést tanúsított munkám iránt és buzdított, hogy újra és újra térjek vissza a magyar őstörténet kérdéseire - Pais Dezső volt, atyai tanítóm, öreg barátom..."

Czeglédy közéleti szerepvállalásával is a tudományt szolgálja. A 60-as évektől tagja a Magyar Tudományos Akadémia Orientalisztikai Bizottságának, 1962-ben a magyar Nyelvtudományi Társaság Keleti Szakosztályának az elnöke. Több éven át ellátja az Orientalisztika Tanszékcsoport vezetőjének tisztét. 1969-től a Körösi Csoma Társaság tagja, majd alelnökként, 1976-tól 1988-ig elnökként tevékenykedik, 1988-tól haláláig megtartják tiszteletbeli elnökként. Elnöki tisztsége idején, 1984-ben rendezik a Körösi Csoma bicentenáriumi ünnepségeket. Többször készítettek vele interjút a rádióban, amelyek közül a legemlékezetesebb Rapcsányi László művelődéstörténeti előadássorozata, amely 1973-ban nyomtatásban is megjelent. Ebben Czeglédy *A bibliai nyelvészet útjain* témáról beszél. Semmiféle politikai pártnak tagja nem volt. Politikával nem foglalkozik. De hát nem politizálás az is, hogy egy nemzet

számára egy életen át keresi a választ a *Kik vagyunk? Honnan jöttünk?* kérdésre?

Amikor Czeglédy Károly 1942-ben elvállalja a Tanszék újraélesztését, kettős feladat áll előtte. Az egyik a sémi összehasonlító nyelvészet művelése, a másik az iszlám történelem kutatása, ezen belül pedig az iszlám és Magyarország történelmi kapcsolatainak feltárása.

A laikusok számára az arabisztika és a magyar őstörténet közötti összefüggés meglepőnek tűnik. Czeglédy Károly erről a kérdéstről így vall: “Ezeréves történelmünk során erős volt az iszlám jelenlét. Jó példa erre, hogy első királyaink pénzén ott van az ősi buharai (bokharai) pénzverdék jele. Az Árpád-házi királyok adószedői is jórészt mohamedánok voltak.” (1) (Előadás Berlinben. Iszlámkutatás és magyar őstörténet. Kézirat. 1981.)

Czeglédy Károly történeti-filológiai munkássága, amelyben a nyugati forrásokkal párhuzamosan Ibn Ruszta, al-Bakri és Gardízi, muzulmán geográfusok adatait is feldolgozza. Ezekből a leírásokból azonban csak a IX. század történéseire lehet megbízhatóan következtetni, a VII-VIII. századról nincsenek adatok.

Czeglédy Károly a negyvenes évek elejétől rendszeresen publikálja a magyar őstörténet, a türk, kazár, besenyő, és hun népek történetével foglalkozó cikkeit a Magyar Nyelv hasábjain. Ezek közül a legfontosabbak: *A IX. századi magyar történelem főbb kérdései* (1945), *A kunok eredetéről* (1949), *A török népek és nyelvek tagolódásának kérdéséről* (1949). Magyar vonatkozású tudományos munkái közül nagy jelentőségű a már említett Kmoskó-hagyaték feldolgozása és angol nyelvű ismertetése, amely az Acta Orientalia 1954. évi kötetében jelent meg. Történeti-földrajzi kutatásainak legértékesebb eredménye a Duna-régióra vonatkozó Khvárizmi térkép rekonstruálása (Fodor 1997). Pályakezdésének legkiemelkedőbb teljesítménye az 1943-ban Ligeti Lajos által szerkesztett *A magyarok őstörténete* című tanulmánygyűjteményben publikált három fejezete: *A magyarok Dél-Oroszországban*, *Keleten maradt töredékek*, és *A magyar őstörténet mohamedán forrásai* címmel. 1955-ben Hajdú Péterrel maga is szerkeszt egy tanulmányt *A magyar őstörténet kérdései* címmel. (Budapest, Nyelvtudományi Értekezések 5. 1955.).

Dolgozatomban kiemelten foglalkozom Czeglédy professzor életművének nyitányaként szolgáló, és azt mindvégig meghatározó két magyar őstörténeti kutatásával, *A magyarság Dél-Oroszországban* és a *Keleten maradt töredék* című tanulmányaival. Ezek az ősmagyar kor kései időszakáról szólnak, amelyhez a bizánci VII. Konstantinos Porphyrogennetos bizánci császár (913-

915) *De administrando imperio* című munkájának 38-40., a magyarokra vonatkozó fejezeteit, valamint az arab geográfusok forrásait használja fel. Konstantinos Kelet-Európa népeinek szempontjából alapvető jelentőségű munkájában a magyarok két IX. századi lakhelyét is megnevezi. E szerint a magyarok “régebben” Kazária szomszédságában laktak. Kazária határai akkor a Kaspi-tenger észak-nyugati partvidéke és a Volga torkolata környékén húzódtak. A Volgán túl a besenyők, azoktól keletre a gúzok laktak. A kazároktól nyugatra az Azovi-tenger partvidékén és a Don alsó folyásánál a VII. században az onogur-bolgár birodalom volt, amelybe a magyarok is beletartoztak. Az onogur birodalom a kazárok támadásai következtében felbomlott és kiváltak belőle a dunai bolgárok, a volgai bolgárok, valamint a baskíriai magyarok, akik északra vonultak Volga-menti hazájukba. Azt, hogy a honfoglaló magyarok hová vonultak az onogur-bolgár birodalom felbomlása után, Konstantinos leírásából nem lehet megtudni, csak annyit, hogy országuk “régebben Kazáriától nyugatra volt” és 889-ben érte őket a besenyők támadása, a besenyőket viszont a gúzok kényszerítették nyugatra. A magyarok ekkor a Fekete-tengertől északra vonultak. 895-ben a gúzok ismét megtámadták a besenyőket, a besenyők pedig a magyarokat. Ez a második besenyő támadás idézte elő a magyarok honfoglaló hadjáratának beindítását (vö.: Ligeti (szerk.) 1986: 100-101.) Czeglédy professzor ebben a tanulmányában megpróbálja a magyarok őshazájának és vándorlásainak helyét meghatározni. (1. számú melléklet.) Konstantinos tudósítása szerint a magyarok “régebbi országát” Levedianak nevezték, első vajdájukról, akinek neve Levedias volt. “A magyaroknak hét törzse volt. Fejedelemnek soha nem tettek meg senkit, sem közülük valót, sem idegent, hanem vajdáik voltak. A kazárokkal három évig együtt laktak és velük harcoltak minden háborújukban.” (Ligeti Lajos (szerk.) 1986:101.) A továbbiakban a besenyők 889. évi támadását írja le. A magyarság ekkor vajdájukkal Levediaszal az élen Atelkuzu-nak (Etelköznek) nevezett vidékre vonult. Később a kazárok fejedelme, a kagán üzent a magyaroknak, hogy küldjék el hozzá hajón első vajdájukat.

Czeglédy Károly ebben a tanulmányában több őstörténeti problémával is találkozunk, ezek közül Levedia helyének meghatározása az egyik legnehezebb. Ezt a kérdést logikai következtetésekkel és arab kútfőből származó ismeretei felhasználásával oldja meg. Konstantinos ugyanis Etelköz keleti határáról nem mond semmit, annyit azonban leír, hogy Etelköz Levediatól nyugatra volt és hogy Levedias hajón ment a kagánhoz. Ez gyakorlatilag a kérdés megválaszolásához az egyetlen felhasználható adat. A hajóút ugyanis a Fekete-tengeren nem történhetett, mert egy arab forrás határozottan állítja, hogy a Fekete-tenger vidéki népek nem hajóztak a tengeren. Tehát Levedias csak az Ibn Khurdadhibh által az orosz kereskedők útjának nevezett Donon ereszkedhetett le a Don-Volga egymáshoz közel eső kanyarulatáig, ott a hajóját

átvitték a Volgára és így juthatott a kagánhoz. Tehát abból, hogy Levedias hajón tette meg az utat, Czeglédy arra következtet, hogy Etelköz keleti határa a Don volt. Az említett hajóútra azért volt szükség, mert a besenyők már elzárták a kazárokhoz vezető szárazföldi utat a magyaroktól. Ha azonban Etelköz keleti határa a Don volt, akkor Levedia valahol a Dontól keletre lehetett, Etelköz pedig a Don és a Donyec, vagy a Don és az Azovi tenger között jelentette.

Konstantinos a 40. fejezetben is megemlíti Etelközt, amikor azt írja a magyarokról, hogy a második besenyő támadás előtt abba az országba mentek, amelyben ma is laknak (a mai Magyarországra). Azt a területet pedig, ahol a magyarok régebben laktak, azt a folyójáról Etelnek és Kuzunak hívják és ott most magyarok laknak. (Ligeti Lajos (szerk.) 1986:103)

Etelköz elnevezésével kapcsolatban Czeglédy vitába száll azzal a magyarázattal, amely szerint a régi magyarban (vagy törökben) az *etel* szó *folyót* jelentett, tehát az *etelköz* jelentése *folyóköz*, és ezt az elnevezést onnan kapta, hogy a vidéket sok folyó szabdalta át. Ez a magyarázat azért helytelen, mert nincs bizonyíték az *etel* szó régi *folyó* jelentésére és Konstantinos is csak egy folyót említ.

Czeglédy professzor nem ért egyet azzal a másik elmélettel sem, amely Etelköz helyét abból az öt folyóból vezeti le, amelyekről Konstantinos a 38. fejezetben ír: “Azt a besenyő területet azonban, amelyen a magyarok éltek abban az időben (ti. amikor a besenyők megtámadták és a mai Magyarországra üzték őket), azt az átszelő folyók szerint nevezték el.” (Ligeti (szerk.) 1986:104)) Ezek a Barukh (Dnyeper?), a Kubu (Burg?), a Trullos (Dnyeszter), a Brutos (Prut), a Seretos (Szeret). Ennek az öt folyónak a vidékét azonban Konstantinos sohasem nevezi Etelköznek. Egyébként is értelmetlen volna öt folyó vidékét egy hatodikról elnevezni.

Czeglédy Károly e kérdéscsoportról Konstantinos forrása alapján az alábbi következtetésre jut: “Konstantinos nem írja le Levedia és Etelköz határait. Művéből csak arra lehet következtetni, hogy Levedia a Dontól keletre, Etelköz pedig a Dontól nyugatra volt. Pontosán csak azt a területet határozza meg Konstantinos, ahonnan a magyarok honfoglalásra indultak, az öt folyó területét. Ha Etelköz valóban a Don vidékén volt, akkor az Etel bizonyára a Donnak a magyarok által használt neve. Regino krónikája szerint a Don vidékén érte a magyarokat a besenyők második támadása. A magyarok Regino szerint tovább vonultak nyugatra és a Duna torkolatának vidékén töltöttek bizonyos időt. Ez a terület talán azonos a Konstantinosnál említett öt folyó vidékével.

Czeglédy professzor feldolgozza a magyar őstörténet szempontjából fontos sémi forrásokat is, köztük az arab tudósításokat, a X. századi híres Dzsajháni emírnek első feljegyzését a magyarokról, amely egyben a magyar történelem első írott forrása is. Kutatásához fölhasználja a muzulmán geográfusok magyar vonatkozású adatait is az úgynevezett Dzsajháni és Balhri csoport adatait. Az arab Ibn Ruszta a perzsa Gardízi Dzsajháni emír *Kelet-Európa népei* című munkájából szerezték információikat. A másik csoport Balkhí (megh. 934-ben) művét tekintette tudósításai alapjának: Isztakhrí (X. sz. második fele) és Ibn Haukál (978-ban készült el a műve). Czeglédy professzor Gardízit tekinti magyar szempontból a legjelentősebbnek, mert a geográfus megemlíti a magyarokat határoló két folyó nevét, a Dont és a Dunát, és ezzel a magyar őstörténet egyik legértékesebb adatát szolgáltatja. A Dzsajháni csoportba tartozó leírások a magyarok 889 előtti lakhelyeiről szólnak. Tehát Ibn Ruszta és Gardízi szerint a magyarok a Fekete-tenger partján két folyó közt éltek, amelyeket Gardízi nevez meg: az Atil (Don) és a Duba (Duna). A Balkhí csoport viszont a 889 utáni helyzetről ír és arra utal, hogy a magyarok és a besenyők a bizánciakkal határosak, ami csak akkor lett igaz, amikor a besenyők már a Krími-félszigetig szorították a magyarokat. (Ligeti szerk. 1986:110)

Ibn Ruszta és Gardízi a magyarokat a törökök egyik fajtájának nevezi, és tűzimádónak tartja. Megemlékeznek kettős királyságukról is. A szlávokat fosztogatják, fogságukba ejtik és eladják a rómaiaknak Krkh-ban (talán a Kercsi szigeten). Ennek a városnak a megfejtése még vitatható volt a tanulmány írásakor. Czeglédy későbbiekben Kercs kikötőjének nevezi.

Leon Gramatikos és Georgios Monachos 836-838 körül bolgár szövetségben tünteti fel a magyarokat a bizánciak ellen. 860 táján a kazárokhoz utazó szent Kyrill a Krími félszigeten találkozik magyarokkal. Hinkman rheimsi érsek pedig 862-ben a magyarok frank birodalom elleni hadjáratáról ír. E tények azt bizonyítják, hogy a magyarok legalábbis időközönként a Fekete-tenger északi részére is kiterjesztették hatalmukat. Arról azonban sem Dzsajháni, sem Konstantinos nem ír, hogy kerültek a magyarok a Fekete-tengertől északra fekvő hazájukba. Konstantinos forrása szerint a magyarok a IX. században "három évig együtt laktak a kazárokkal." A kazárok ezekben az évtizedekben telepedtek le, és földműveléssel, halászáttal, kereskedelemmel kezdtek foglalkozni, zsoldos hadsereget tartottak.

A kazár-magyar kapcsolatok idejéből származik a magyar eredetű Levedi (Levőke, Lényecske) első vajda személynév is és ugyancsak Levedinek nevezték a főnök földjét. (Pais Dezső: MNY. XXIX. 42.) Ugyancsak a kazároknál egy magas tisztség neve a "kündü", amelyet a magyarok is átvettek, a Gyula név viszont a honfoglalás előtti bolgár-török időkből származik.

Konstantinos szerint a kazár fejedelem a 889 évi besenyő támadás elől menekülő magyarokat arra szólította fel, hogy válasszanak fejedelmet. Levedi — akinek a kazár dinasztiából származó felségétől nem lett gyereke — ezt nem vállalta és az utána következő vajdát, Álmot, vagy fiát, Árpádot javasolta. Konstantinos szerint így választották meg Árpádot fejedelemmé. A magyar hagyomány viszont Álmot tiszteli első fejedelmeként. Ezután jöhetett létre a vérszerződés, amely a nemzet politikai egységét, sőt erejét alapozta meg. A vérszerződésben csak a vezető törzs volt Magyar illetve Megyeri. A törzsnevek közül csak egy, a Nyék volt magyar, a többi török eredetű és abból az időből származott, amikor a magyarok a törökökkel törzsszövetségben éltek.

Árpád fejedelemmé választása után szövetségre lépett a keleti frank birodalom urával Anruffal, Szvatopluk morva fejedelem ellen. Anruf azonban vereséget szenvedett, a magyarok viszont ezután 894-ben magyarországi útra vállalkoztak és megsarcolták Pannóniát. Egyúttal fölmérték azt a veszedelmet is, amely egy sikertelen hadjárat esetén várna rájuk a Kárpát-medencében. 894-ben szövetségre léptek a bolgárok által megtámadott bizánci császárral. A magyarok a bizánciakkal együtt elsőprő győzelmet arattak kezdetben, de a bizánci császár elárulta szövetségeseit és külön békét kötött Simeon cárral. Simeon cár ezután rátámadt a magyarokra és legyőzte őket, akik már etelközi hazájukba sem térhettek vissza, mert időközben az otthon maradt magyarokat megtámadták a besenyők. 895 őszén ez az esemény készítette a magyarokat arra, hogy elinduljanak új hazát keresni a Kárpát-medencében.

Czeglédy professzor e tanulmánya megírásakor összehasonlítja a Konstantinos-féle tudósításokat a muzulmán geográfusok adataival és a magyar őstörténet-kutatás egyik legnagyobb dilemmájához jut, mert a két forrás adatai nem mindig egyeznek. Eltérés mutatkozik ugyanis a magyarok hazájának helyét illetően és a kettős királyság intézményét illetően is. Czeglédy később külön tanulmányban, történeti összehasonlító elemzésben bizonyítja, hogy az arabok és a bizánci császár más-más, egymástól eltérő korszakokról számolnak be. A Dzsajhání-féle tudósítás alapszövege 870-880 körül készült és karaván kereskedők beszámolóira épült, a bizánci archívum viszont követjelentésekből, a889-et megelőző évekre vonatkozik, és az évszázadok során összegyűlt anyaga különböző korszakok értesüléseit és politikai szempontjait is tükrözi. (Czeglédy 1985: 53) “Czeglédy professzornak ez a válasza máig is útmutatónak tekinthető a magyar őstörténeti kutatás számára”- állapítja meg Schütz Ödön (Czeglédy 1985:VII.)

Czeglédy Károly a *Keleten maradt töredék* című tanulmányában azokat a forrásokat kutatja föl, amelyek a nomád vándorlások és harcok idején leszakadt magyar törzsekről vallanak. Két magyar törzs, a baskíriai magyarok és a

szavárdok leválásáról van tudomásunk. A baskíriai magyarok iránti összetartozás érzése még az Árpádok idején is él, pedig ők szakadtak le korábban még az őstörténet kevésbé ismert időszakában. A szavárdok különválásáról viszont vannak megbízható adatok, emléküik azonban nem maradt fenn a honfoglaló magyarok hagyományaiban. Czeglédy professzor a Keleten maradt magyarok kutatásánál a bizánci és keleti (arab, perzsa, örmény) adatokat, a nyugati krónikások írásait és a baskíriai magyarokra vonatkozó nemzeti hagyományukat használja fel, valamint az őstörténeti segédtudományok által nyújtott nyelvi, etnográfiai, antropológiai adatokat, amelyek a kérdéses területről származnak.

A nyugati hagyomány képviselői közül Viterbói Gottfried, IV. Henrik udvari papja, aki a királya számára készített világkrónikát, foglalkozott a magyarokkal is. Szerinte két Magyarország van, a *nova* és *antiqua*, az új és a régi. Beauvais-i Vincentiusnál, IX. Lajos barátjánál azt olvashatjuk, hogy kétféle *Hungaria* van, egy nagyobb és egy kisebb. Továbbá egy ismeretlen szerzetes, Richardus jelentésében lehet két Magyarországról olvasni, aki az újról és a régiről beszél. Az utóbbit *Magna Hungaria* és *Nagy-Magyarországgént* emlegetik. Ezek az adatok nyilvánvalóan a magyar őshaza hagyományokból kerültek a krónikába. Meg kell jegyezni, hogy a *Magna Hungaria* nemcsak Nagy-Magyarországot jelenthette, mert a *magna* szó több esetben a keletről nyugatra vándorolt népek eredeti hazáját jelöli, állhat helyette a *vetus*, *antiqua* jelző, amely ősit, régít jelent.

Richardus készített beszámolót a magyar dominikánusok nagy-magyarországi útjáról. A dominikánusok tanulmányozták a krónikákat és amikor megtudták, hogy testvéreik élnek Keleten a pogányság állapotában, megszánták őket és barátokat küldtek fölkeresésükre. Akkor derült ki, hogy a hagyomány nem őrizte meg pontosan a helyet, ahol Nagy-Magyarország volt. Négy barát három évig kereste, de nem találta. Csak egy Ottó nevű szerzetes hozott hírt a pogány magyarok lakhelyéről. Ekkor Julianus barát 1235-ben indult útnak három társával Nagy-Magyarország felkutatására. Útközben két társa a sok szenvedés miatt visszafordult, majd a harmadik meghalt. Végül egyedül jutott az őshazába, amely Nagy-Bulgária egyik városától kétnapi járásra az Ethyl folyam mellett volt. A kutatók számára ma is eldöntendő kérdés, hogy az Ethyl vajon a Volga vagy a Bjelaja folyó volt-e. Julianus barát megtalálta a magyarokat, akik megmaradtak azon a nomád fejlettségi fokon, amelyen az azóta letelepedett, megkeresztelkedett magyarok elhagyták őket. A földművelést nem ismerték, pogányok, de nem bálványimádók, lóhúst és farkashúst ettek, lótejet és vért ittak, erős harci szervezetük volt. Emlékeztek még testvértörzseikre, érdeklődéssel és örömmel hallgatták Julianus híradását. Julianus 1236-ban Orosz- és Lengyelországon át hazasietett, attól félve, hogy útközben meghal, és

nem tudja elmondani értesüléseit a magyarokról. 1237-ben Julianus újra útnak indult és levélben számolt be arról, hogy már nem találta sem Nagy-Bulgáriát, sem Nagy-Magyarországot, mert azokat időközben elfoglalták a tatárok. Julianus a továbbiakban a tatár veszedelemre figyelmeztetett. A baskíriai magyarokról nincs több híradás Richardusnál.

Czeglédy professzor a baskíriai magyarokra vonatkozó kutatásait keleti források feltárásával folytatta. Az arab geográfusok közül legjelentősebb Balhi tudósítása, aki ugyan a magyarokat baskíroknak tekinti, de két országról tud: az egyik a mai baskír területen, a másik a Fekete-tenger mellett fekszik. A későbbi arab geográfusok (Ibn Szaid, Kazvini, Abulfidá) is ismerik ugyan a dunai és az uráli magyarokat, de egy részük a magyarokat is baskírnak tartja. A német Marquart kelet-európai népek őstörténetéről szóló munkájában (1903) azt állítja, hogy a magyar-baskír azonosság az araboktól származó tudós földrajzi elmélet. Megjegyzendő, hogy a baskíriai magyarok és a velük vándorló törökök valószínűleg a volgai bolgárokkal vonultak északra onoguriai hazájukból, feltehetően a VII. században. Ha a baskír szó magyar törzsek neve volt, úgy az egész törzsszövetség is tőlük kapta a nevét. Ha a baskír név török volt, akkor a magyarok kapták a törököktől a nevüket. Szervezetük mindenképpen törökös volt. A baskíriai magyarok a baskíriai törökökkel együtt bolgár fennhatóság alatt éltek, valószínűleg Baskíria nyugati részén.

A magyarság törzséről levált másik magyar néptörzsedék a szavárdok. Németh Gyula szerint ez az elnevezés a török szabír törzsnévnek a *-di* képzős változata. (Ligeti (szerk.) 1986:173) Czeglédy professzor egy egész sereg adatot fölkiut a szavárdokkal kapcsolatban, amelyek közül több is bizonytalannak tűnik. Menandrosz 576-ban említi a szabírokat a Kúr mentén a Kaukázusban, ahol a szavárdok később valóban megjelentek. Baládhuri a IX. század második felének kiváló arab történetírója szerint a szavárdok 750-760 között jelentek meg Örményország vidékén. Ezzel szemben Konstantinos a besenyők Levédia elle ni támadásához kapcsolja, és 889-re teszi a szavárdok leszakadását. Konstantinos azt állítja, hogy amikor a besenyők a kazárokat megtámadták, de vereséget szenvedtek tőlük és a kazárok a magyarok földjére szorították vissza őket, akkor pedig a besenyők a magyarokat verték meg és azok egyik része keletre vonult a perzsa vidékek felé – ezek a szavartoi aszfaloi-k – szavárdok, a másik csoport Levediásszal Etelkuzuba vonult – ez 889 után történt. Konstantinos és Baládhuri beszámolója kronológiailag nem egyeztethető össze. Lehetséges azonban, hogy a szavárdok már 750 körül megtelepedtek a Kur mentén és a besenyők elől a Kaukázusba menekülő magyarok a már ott élő rokonaikhoz költöztek.

Az örmény irodalomban a IX. századtól ismertek a szavárdok. Sokszor harcoltak örményekkel, arabokkal. Amikor az arabok 854-ben megtámadták

Örményországot, a szavárdok az arabokat támogatták, de kereszténységük miatt összeütközésbe kerültek velük. Maszudi egy külön könyvet írt a szavárdok történetéről, de az sajnos elveszett. Az ezredforduló után a szavárdok törzse felőrlődött az örmények és arabok közti küzdelmek során.

Czeglédy professzor eredeti tudományos tervét, amely a magyar őstörténet muzulmán forrásainak feltárására irányult, továbbbővíti és kiterjeszti az eurázsiai steppezóna első évezredi történetének kutatására. Széleskörű történeti-filológiai, történet-földrajzi, nyelvi ismereteit további idegen nyelvek elsajátításával bővíti. Megtanulja a középperzsa, grúz, örmény nyelvet, tanulmányozza a kínait.

Gazdag forrásanyagot talál a Kaukázuson túli népek (örmény, grúz, kínai) krónikaiban a magyarok és a magyarok közelében élő népek VII-VIII. századi történetéről is. Tudvalevő, hogy ez utóbbi korszak eredeti írásos anyag híján ismeretlen volt az európai kutatók számára. Így a magyar őstörténet egyes szakaszait időben visszafelé haladva tárhatja föl és adhat választ korábban vitatott kérdésekre. Az örmény krónikák tanulmányozásánál különös érdeklődéssel fordul a kazár témához, mert a magyarok a VII-IX. században szoros kapcsolatban éltek a kazárokkal, részben mint alattvalóik, később mint szövetségeseik.

Czeglédy professzor egyéni fölfedezése, hogy fölismeri egy 1957-ben, Mongóliában talált újgur rovásfeliratban a *kazár* népnév *quasar* hangalakú megfelelőjét és ezáltal a kazárokról szóló első megemlítés dátumát tisztázza. A szakirodalom ugyanis ezt korábban 567-re datálta, annak ellenére, hogy a szír Pseudó Zacharias rétor 555-ből származó névjegyzékében a kazár népnév már szerepelt, de ezt, mint hapax legomenét nem szokták figyelembe venni. Az újgur rovásírási felirat viszont megerősíti az 555-ös dátumot. (Czeglédy 1985:146)

A nomád népek hitvilágával kapcsolatos kutatásaiban foglalkozik a szakrális kettőskirályság intézményével, amely főképp az afrikai népeknél fordul elő. Sőt, egyes vallástörténészek szerint csak náluk. (Van Baaren Czeglédy 1985:211) A szakrális királyság klasszikus vonásai azonban megvoltak a türk és kazár népeknél és tőlük származóan a honfoglalás előtti magyaroknál is. Az arabok tanúsága szerint e két nép a királyát olyan tabu-előírásokkal veszi körül mágikus erejének megóvása érdekében, hogy az teljesen félistenként uralkodik. A törzs mindennapi ügyeit pedig az ügyvezető királynak kell intéznie. Ibn Ruszta és Dzsajhání leírása szerint a magyar ügyvezető király a gyula, a szakrális király pedig a künde. A szakirodalom szerint a szakrális kettőskirályság csak ott fejlődött ki, ahol egyik törzscsoport erőszakkal

kényszerítette rá uralmát a másokra. Mind a hatalmas birodalma fölött uralkodó kazár kagán, mind az Al-Duna és a Don közötti nagy területet meghódított magyar szakrális nagyfejedelem 870 táján Kelet-Európa legnagyobb uralkodói közé tartoztak. A kazárok a szakrális királyt tették felelőssé a kozmikus jelenségekért és a hadiszerencséért. A szárazságért vagy vesztés háborúért meg is ölték, illetve föláldozták királyukat. Föláldozásra akkor is sor kerülhetett, ha már egy ideje uralkodott, mert értelme – az alattvalók szerint – meggyengült. Feláldozása lehetővé tette, hogy varázsereje átszálljon utódjára.

A kazár és türk uralkodó uralmának éveit előre meghatározták, mégpedig Ibn Faldan leírása szerint egy különleges szertartás keretében. Az uralkodó nyakára egy zsineget, vagy kendőt dobtak és addig fojtogatták, amíg halálközeli állapotában ki nem nyögött egy számot, amely uralkodása éveinek számát jelentette.

Czeglédy professzor úgy véli, hogy a steppei és afrikai szakrális királyválasztási szertartások mögött konvergens néprajzi egyezés van. Ezt a véleményét ki is fejti a Strassbourg-i Vallástörténeti Konferencián 1964-ben. Ezzel szemben Kerényi Károly a kontinensek közti régi kapcsolatokkal magyarázza ezt a vallástörténeti párhuzamot. (Czeglédy 1985:213)

Czeglédy külön cikkben foglalkozik a kazárokkal szövetségben élő kaukázusi hunokkal, akiknek népe Attila birodalmának felbomlása után keletre húzódott hunokkal töltődött föl. Különös hangsúlyt fektet az örmény krónikából feltárt, a szabírok kettéválásának történetét taglaló fejezetre, amely szerint a szabírok egy része a Kaukázuson túli Kur folyó mentén telepedett le. Ez a forrás a magyar őstörténet szempontjából azért érdekes, mert Konstantinos a Keleten maradt magyarokat, a szavárdokat ezekkel a szabírokkal azonosítja.

A kazárok történetének kutatásán kívül a magyarokat többszörösen megtámadó besenyőkkel és a velük is harcba szálló kunokkal és úzokkal is foglalkozik. E népek töredékei a tatár korszakban a már megszilárdult Magyarországon kértek menedéket a Kunságban. A magyar helységnevek elemzése azt mutatja, hogy velük együtt besenyők, kavarok és kálizok is letelepedtek.

Különösen nagy érdeklődéssel kutatja Czeglédy a magyar népnév korai előfordulásait, a belső-ázsiai nomád törzsszövetségeinek elnevezéseit (hun, avar, ogur) és ismételten vizsgálja méltóságneveink és személyneveink eredetét (Álmos, Géza, Küндü).

A magyar őstörténet kutatásai során több iszlám vonatkozású kérdést is megvizsgál. Így foglalkozik a Korán 18. Fejezetének, a Barlang Szúrájának

előtörténetével és azzal a kérdéssel, hogy Mohamed a Nagy Sándor-legenda melyik változatát vette át. Arra a következtetésre jut, hogy Mohamed a Góg és Magóg történettel bővített változatot ismerhette, amely szír területen 515 után játszódott.

Czeglédy Károly részt vesz a turkológiában szenzáció számba menő, az egykori Szovjetunióban talált két jelentős török nyelvű, a VII. század közepéről származó felirat feldolgozásában is. A feliratok kapcsán kronológiai, történeti, és földrajzi problémákat vizsgál.

Iszlám vonatkozású cikkei közül egyik legfontosabb az Árpád-kori Magyarország mohamedán lakosainak eredetéről szóló, valamint a magyar kalandozó seregeknek a kordovai kalifátus területén 942-ben végrehajtott támadásáról szóló új forrásanyagot is feltáró tanulmánya. (Czeglédy 1985: 99, 144)

Czeglédy 1985-ben gyűjteményes kötetben jelenteti meg az előző időszakokban írt értekezéseit *Magyar őstörténeti tanulmányok* címmel (1985) szintézisbe hozza a rovásírásos türk feliratokból, a bizánci, arab és perzsa kútfőkből származó kutatási eredményeit az örmény, grúz, kínai évkönyvekben fölfedezett forrásmunkák adataival. Korábbi írásait kiegészíti, kijavítja az elődök tévedéseit, pótolja az esetleges hiányokat.

Kutatómunkájának nagy összegzéséből születik a *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig* (1969) tömör, a széleslátókörű tudás minden apró részletre kiterjedő pontosságával megírt monográfiája. Czeglédy kibontakoztatja azt a térben és időben monumentális képet, amely a Belső-Ázsiától Délkelet-Európáig húzódó népmozgásokat ábrázolja, amelyek gyakorlatilag az ázsiai hunok vándorlásával kezdődnek és a kazár korig tartanak, vagyis ez időben az i.e. II. századtól az i.sz. VI. századig tartó korszakot öleli fel. A tudós szerző mindent tud, amit az eurázsiai steppék nomád népeiről tudni lehet: ismeri a hunok, az avarok, a tohárok, szavírok, jászok, heftaliták, zsuanszuánok, tinglinek, ogurok, onogurok, kálizok, türkök, kazárok, stb. történelmét, törzsi, nyelvi etnikai eredetét, nyomon követi harcaik és vándorlásaik színhelyeit, különös figyelmet szentelve a magyarokkal való kapcsolataikra. Szólni kell még Czeglédy stílusáról, amely a témának megfelelően tömör, választékos, de alkalomadtán művészi is tud lenni. Gondoljunk a cím művészi hangzó alliterációjára: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig, amely idegen nyelven szinte utánozhatatlan. A monográfiát angol nyelvre Peter Golden professzor fordította le, aki a magyar őstörténet megszállott kutatójaként megtanult magyarul és *From East to West*:

The Age of Nomadic Migrations in Eurasia címen az Archivum Eurasiae Medii Aevi című, Halasi-Kun alapította folyóiratban, 1983-ban publikálta.

A nemzetközi tekintélynek örvendő professzort hazája nem kényezteti el kitüntetésekkel, ugyanakkor több török kitüntetést is kap, közöttük az akadémiai rangú Török Történelmi Társaság és az Altürk Akadémia kitüntetéseit 1983-ban. Altáji kutatásaiért az Indianapolosi Egyetem Aranyérmét is elnyeri 1986-ban. A nemzetközi szakirodalom a világ legnagyobb steppe-szakértőjének tartja. 1984-ben kapja meg életművéért a Munkaérdemrend Arany Fokozatát. Akadémiai tagságra kétszer is jelölték. Először megszavazták tagságát, de politikai okok miatt nem kaphatta meg. Másodszor halála után jelölték, de az Akadémia ezt elutasította, mert nem kíván a posztumusz tagságból rendszert csinálni. Czeglédy professzort nem is ösztönözte soha semmiféle hiúság, becsvágy. A családi örökségként kapott derűs bölcsessége birtokában mindvégig egyenletes intenzitással és szenvedéllyel dolgozik.

Megadatott neki az a ritka alkotói öröm, hogy kutatási eredményeit összegezze, a magyar tudományt egy sor őstörténelmi kérdés megválaszolásával ajándékozta meg, az egyetemes történettudományt pedig az első évezred második felében az eurázsiai steppéken élő török (altáji) nomád népek történetének feltárásával gazdagítsa.

Czeglédy Károly munkásságának egyetemességét bizonyítja, hogy az a végtelen megszállottság, tudásszomj, kitartás, következetesség, sokoldalúság, türelmesség, nyájasság, jóindulat, soknyelvűség, önzetlenség, humorérzék, mellyel a múlt évezred megválaszolatlan kérdéseire kereste a megoldást és tanította tudományát, példát mutat a jövő évezred magyar és nem magyar nyelvészeinek is.

Köszönet

Nem lenne teljes ez a dolgozat, ha nem említenénk meg a fő segítőköt: Czeglédy Károly özvegyét, Kati nénit és unkahúgát, Czeglédy Editet, akik nélkül csak papírszagú információt sikerült volna összegyűjtenem a világ egyik legkiemelkedőbb őstörténelmi-kutatójáról.

IRODALOM

A Biblia világa : a Magyar Rádió Művelődéstörténeti sorozata (Szerk., bev. Rapcsányi László) Budapest, MRT-Minerva, 1972.

Czeglédy Károly: *A bibliai nyelvészet útján*. In: *A Biblia világa* : a Magyar Rádió Művelődéstörténeti sorozata (Szerk., bev. Rapcsányi László) Budapest, MRT-Minerva, 1972. p. 213-227.

Czeglédy Károly: *Iszlámkutató és magyar őstörténet*. [Előadás kézírata] Berlin, 1981.

Czeglédy Károly: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, MTA Kvt., Körösi Csoma Társ., 1985.

Czeglédy Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.

Czeglédy Károly *vallomása pályájáról*. [Videofelvétel] 1975. november 14-én. Szövegét Földi Éva jegyezte le. 5-6 lap.

Fodor Sándor: *Czeglédy Károlyról. A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások*. ELTE Fonetikai Tanszék 1997.

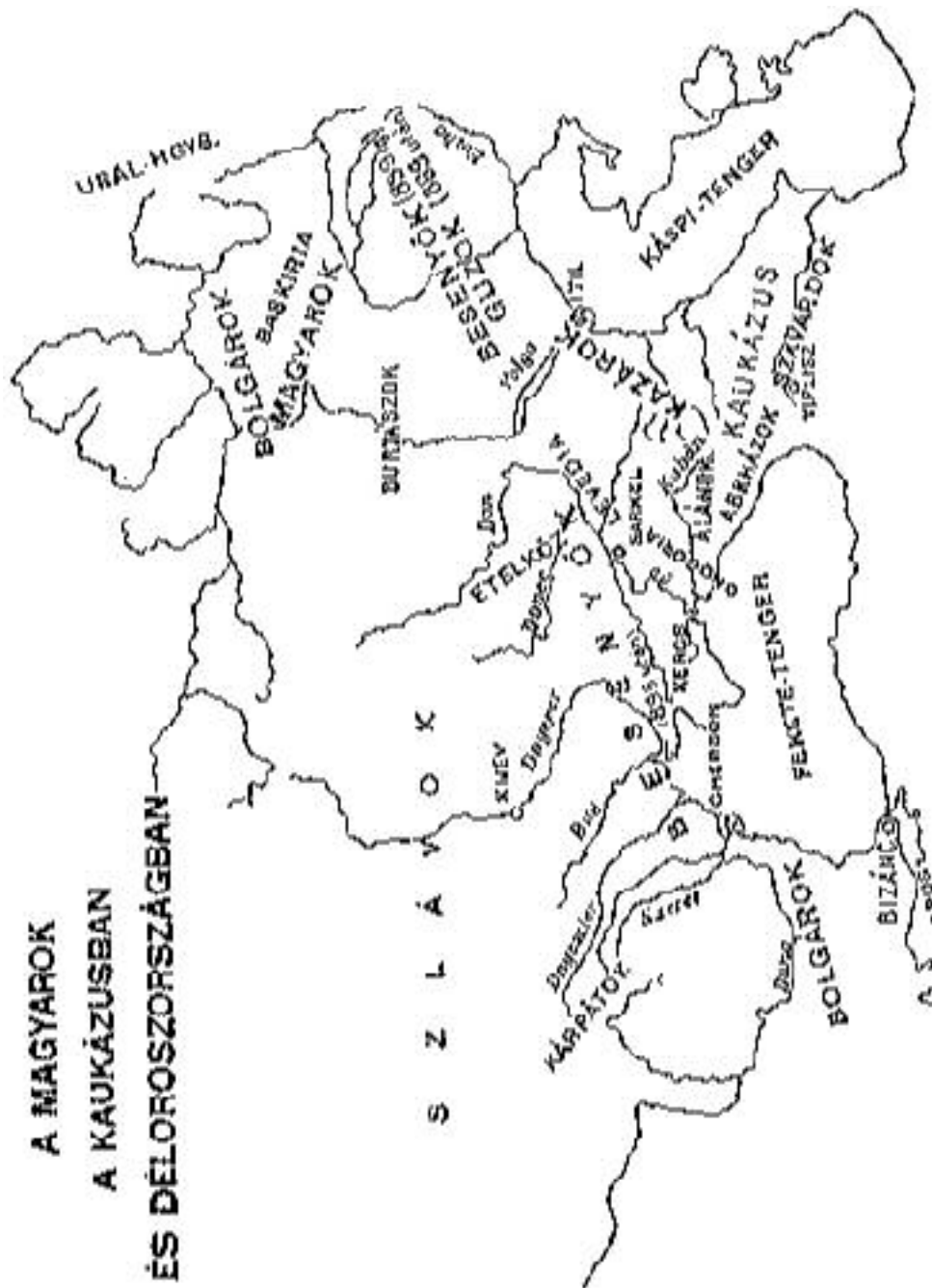
Ligeti Lajos (Szerk.): *A magyarság őstörténete*. Budapest, Budapesti Kir. M. Pázmány P. Tudományegy. Bölcsészeti Karának Magyarástud. Int. - Franklin., 1943. (Reprint kiad.: Budapest, Akad. K., 1986.)

Schütz Ödön: *Czeglédy Károly (1914-1996) Nekrológ.* = *Magyar Nyelv*. XCII. 1996. 4. sz. - p. 506-509.

Sinor, Denis: *In Memoriam Károly Czeglédy (1914-1996)* = Permanent International Altaic Conference (PIAC) Newsletter 1997. No. 25.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet



2. sz. melléklet

*IN MEMORIAM**KÁROLY GZEGLÉDY*
(1914-1996)

When, on June 13, 1996 I sat at the side of what I knew would be his death-bed, I did not think - or, should I say, I could not hope - that his deliverance would come so soon, on June 20. Not that there were any signs of suffering or even of discomfort. His always jovial, roundish face had become serene in its meagerness as he was lying on his back, incapable of the smallest movement. He had been lying there for about a year and a half, in his own home, in the proximity of his books which he could no longer read; being taken care of by his wife Kati with as much skill as love and infinite patience. In this and in many other respects, Károly has been a lucky man. Happy in an exemplary married life, he was not devoured by any ambition which could have been thwarted, he relentlessly pursued his research, produced fine articles and taught with devotion and great competence.

He had studied to become a Calvinist clergyman and throughout life his comportment reflected a quiet though cheerful dignity. I can easily imagine his fitting splendidly into the group of other students of theology of pre-war Belfast or Utrecht. He obtained his first doctorate in Semitic Philology, his second in Turcology. Between 1960 and his retirement in 1984 he was head of the Department of Arabic and Semitic Philology at the Eötvös Loránd University in Budapest. He also had a solid knowledge of Syriac and Persian. Astonishing as it may seem to anyone unfamiliar with the Hungarians' obsession with their prehistory, it was in this field that Czeglédy's main achievements lay and it was this interest in Inner Asian history that brought him to the PIAC. If my data are correct, he first appeared in 1962, in Bloomington, at our fifth meeting. In 1986, in Tashkent at our 29th meeting, he was awarded the Indiana University Prize for Altaic Studies. His last attendance was in 1990, in Budapest, where the premonitory signs of his long illness could already be perceived.

In the very difficult and dangerous years of the late 1940s and early 1950s of Hungarian history he seemed to have walked above the waters, untouched by the floating scum. In the 1956 revolution the confidential files kept on each member of the university were revealed, Károly read with some amusement and pride that he had been characterized as someone inherently unable to understand Marxism (as practiced by the then regime). So he was never hurt, never asked to act against his conscience. The Good Lord extended his protection over him, a fact which did not seem to surprise him the least.

The products of his vast knowledge will continue to be used by those interested in the medieval history of the steppes. His gentle humor, his engaging smile, his readiness to help others will be missed by all who knew him. What a really nice man has left us!

Denis Sinor